

„ČIA NE MANO NAMAI“

NEIGIAMO NAMŲ IR TĖVYNĖS JAUSMO METAFIZINĖS ŠAKNYS

Dainius RAZAUSKAS

Where is my place? Where is my home?
Vangelis O. Papathanassiou „Suffocation“

- *Straipsnyje nagrinėjamos neigiamo namų, tėviškės, tėvynės jausmo bei vertinimo apraiškos lietuvių tautosakoje bei literatūroje, įtraukiant jas į pasaulinį neigiamos kūniškojo gyvenimo ir apskritai „šio pasaulio“ vertinimo tradicijos kontekstą. Pasirodo, kad abiem atvejais reiškiamą savijautą ir vaizdinius, kuriais ji reiškiamą, yra labai panašūs, iš esmės sutampa. Tai leidžia daryti išvadą, kad atitinkamą skaudų lemtingą poelgį (emigraciją, valingą nutautimą, tėvynės išdavystę, savižudybę) skatinančios priežastys turi visai ne buitines, ūkines ar politines, bet metafizines šaknis, kurių nepaisant neįmanoma tų priežasčių nei deramai suprasti, nei veiksmingai nukenksminti. Priešingai: tai padaryti būtų galima tik sugrąžinus joms tikrąjį gelminį, iš esmės metafizinį turinį, kuris savaimė perkeltų sprendimą visai į kitą – dvasinę plotmę.*

Prasminiai žodžiai: lietuvių tautosaka ir literatūra, neigiamas namų ir tėvynės vertinimas, emigracija, „gnostinė“ pasaulėjauta, lyginamoji kultūrologija.

„ČIA NE MANO NAMAI“

Ketinimas palikti namus, išsikraustyti, išsikelti, iškeliauti subręsta dėl to, kad siela arba nuo pat pradžių juose jautėsi svetima, prislėgta ir pagaliau tai įsisąmonino, arba vieną dieną staiga pajuto, kad tai nėra jos tikrieji namai, kad ji nebesijaučia juose sava, laisva.

Tokia savijauta gali apimti marčią anytos namuose:

*Ei, eisiu eisiu,
Aš čia nebūsiu,
Čia ne mano nameliai.*

*Čia duona juoda,
Ir tos neduoda,
Nor badu numarinti.*

*Juo ilgiau būsiu,
Didžiau sudžiūsiu,
Kaip lendrelė siūbuosiu.*

*Dirvos kūliuotos,
Pievos kemsuotos,
Netink mano širdelei ir t. t.¹*

Suprantamà bernus samdinius apimdavusi panaši savijauta, antai dainoje iš šiaurės Lietuvos:

1 JšLD I: 55, Nr. 16; variantus žr. 93, Nr. 35; 371, Nr. 183; 377, Nr. 187; KzIVTR: 187, Nr. 117; RmKKA: 23, Nr. 10 ir kt.

*Oi, eisiu, eisiu,
Čianaj nebūsim,
Čia mūsų ne nameliai.*

*Čia juoda duona –
Ir tos neduoda,
Čia blogi gaspadoriai.*

*Ilgiau pabūsim –
Greičiau sudžiūsim,
Kaip nendrelės soyruosim.*

<...>

*Einu per kiemą,
Girdžiu per sieną:
Apkalba mani žmonys.*

*Jūs iškalbėkit
Kojas rankeles –
Ne mani siratėlę.²*

Būdinga tokia savijauta kareiviui, ypač svetimų kariuomenių nutąsytam po svetimus kraštus:

*Ei, eisiu, eisiu,
Aš čia nebūsiu,
Aš esmu siratėlis.³*

2 Šliavas 1985: 118, Nr. 7.
3 JšLD III: 229, Nr. 1156.

Tokia nuotaika lietuviui, sprendžiant iš dainų, apskritai yra ganėtinai būdinga, ir panašu, kad ji gerokai prisidėjo prie itin didelių emigracijos bangų per pastaruosius du šimtmečius:

*Oi, eisiu, eisiu,
Aš čia nebūsiu.
Čia ne mano šalelė.
Svetimi žmonės,
Skaudūs žodeliai,
Ant manęs siratėlės.
Einu per kiemą,
Girdžiu per sieną –
Vainoja mane
Žmonės žmoneliai.
Atsivainokit
Kojas rankeles,
Ne mane biedną siratėlę.⁴*

Pabrėžtinai ryški ji išplėtotoje dainoje, Jono Basanavičiaus užrašytoje Ožkabaliuose:

*Vai, eisim eisim, mes čia nebūsim,
Į svetimą šalelę.
Čion juoda duona, ir tos neduoda –
Sudžiūsime kaip nendrelės.
Ilgiaus pabūsim – labiaus sudžiūsime,
Kaip nendrelės siūbuosime.
Čion vis mus bara ir kožnas varo,
Kas geras ir kas piktas.
Čion girios užia ir vėjai dūzgia
Pro mūsų jaunų galveles.
Čion sens ir jaunas vis lygiai pjaunas,
Vis eina ant peilelių.
Čion anksti kelia ir vėlai gulia,
Vis bernelius kankina.
Čion upė džiūsta ir žmonės plūsta,
Nežino, ką daryti.
Rugeliai blogsta, žuvelės trokšta
Kas mielą metelį.
Čion nēr tos dienos ir tos adynos,
Kad nēr baugios naujienos.
Čionj nēr tėvelių nė motinėlių –
Nēr čia mums ko gailėtis.
Čion nēr seselių, jaunų mergelių,
Nēr kam linksmint širdelės.*

*Čion jauni verkia, ašaras merkia –
Iš visų šalių bėdos!
Čion medžiai džiūsta, berneliai žūsta
Nog plieno kardelių.
Pūckelės užia, kulkelės dūzgia
Pro mūsų jaunų galveles.
Žirgeliai žvengia, kardeliai žvanga,*

*Kaip kerta mums galveles.
Vai, eisim eisim, mes čion nebūsim,
Už tūkstančio mylelių.
Vai, eisim eisim, kur paukščiai lekia,
Upės vyneliu teka.⁵*

Leonardo Saukos duomenimis, dainos „įžanga priklauso šeimos dainai „Oi, eisiu eisiu, aš čia nebūsiu“. Tai populiarus daina (322 var.). O pagrindinė dalis – tai karinė-istorinė daina. Šitoks junginys yra tradicinis, tokių variantų užrašyta 28. Jie paplitę Suvalkijoje, Tauragės, Raseinių, Plungės, Radviliškio, Šiaulių, Kupiškio rajonuose, Tilžėje“⁶. J. Basanavičiaus žodžiais, „daina pagal savo neišpasakytiną grožybę netur sau lygios tarp dainų kitų tautų!“⁷ Grožybė grožybė, bet nuotaika, matyt, tikrai lietuviška, lydinti lietuvių savo tėvynėje nebe vieną šimtmetį.

Perdėm iškalbingai, kone pranašingai ją šaukia lietuvininko kareivio dainos eilutės:

*Oi, esu esu, čia nabibūsu,
Ar į Turkiją, ar Maskolij(i)...⁸*

Ši nuotaika, matyt, prisideda ne tik prie gausios emigracijos (dainos žodžiais tariant, už tūkstančio mylelių, kur upės vyneliu teka), bet ir prie nuolatinio pragaištingo nutautimo, žudančio Lietuvą per visą jos istoriją ir jau grasinančio pribaugti. Kaip Vytauto Kazielos eilėraštyje:

*reikia
keisti kažką*

*adresą pavardę
netgi tautybę*

*žiūrėjimo kryptį
išėiti iš visur*

*atlaisvinti vietą
kurios*

*niekam
nereikia⁹*

Tačiau pati ši nuotaika nėra nulemta kokių nors geografinių ar istorinių negandų, jos šaltinis

5 BsR II: 64–65 ir BsOD II: 199–200, Nr. 329; variantus dar žr. LLD III: 262–264, Nr. 255, 256; LtvŽ: 54–55, Nr. 29 (apibūdinta kaip samdinių daina) ir kt.

6 BsOD II: 372, Nr. 329.

7 BsR II: 64; BsOD II: 372, Nr. 329.

8 LLD III: 509–510, Nr. 492; LtvŽ: 162–163, Nr. 117.

9 Kaziela 2015: 50.

apskritai nėra išorinės aplinkybės, kurios gali ją nebent priminti, sužadinti, užaštrinti, – ji yra archetipinė, metafizinė, sielai būdinga iš prigimties. Jos šaknys dvasinės, tad ir esminis vaistas nuo jos – o kartu ir nuo emigracijos, nutautimo bei savižudybės, kurios visos trys tėra tos pačios savijautos skirtingo masto apraiškos, – tegali būti dvasinis. Tai dvasinis pažinimas, žinojimas, sąmoningumas.

Ši nuotaika žmonijos istorijoje – ne naujiena. Itin nuodugniai ir spalvingai ją išreiškė vadinamieji gnostikai helėnizmo ir ankstyvosios krikščionybės laikais, graikiškai *γνωστικοί* ‘pažinusieji, žinantieji’, iš *γνώσις* ‘pažinimas, žinojimas’, kurie ryškiausiai jai ir atstovauja. Gnostikų pasaulėvaizdžiui būdingas radikalus dualizmas tarp Dievo anapus (anapus dangaus skliauto) ir jam visiškai svetimo uždaro (dangaus dangčiu uždengto) pasaulio šiapus, kurį yra užvaldęs ar netgi sukūręs jo priešininkas Velnias. Dievas yra Šviesa, o Velnias ir jo pasaulis – Tamsa ir šešėliai. Žmogaus siela yra dieviškosios Šviesos kibirkštis, įkalinta pasaulio tamsybėse tarsi kalėjime, svetima jam lyg tremtinys tremtyje, todėl aukščiausias jos tikslas – ištrukti iš šitos nelaisvės ir sugrįžti į Šviesą, Namą. Kūnas sielai yra tarsi kalėjimo rūšys ar pančiai, supančioję ją tramdomieji marškiniai, iš kurių išsinerti, kuriuos nusimesti jai reiškia išsivadavimą, o tai padaryti įgalina tik dvasinis nubudimas ir savo tikrosios dieviškos prigimties pažinimas¹⁰. Užtat pažinęs savo dieviškąją prigimtį gnostikas suvokia, kad jo tikrieji Namai yra „ne čia“, kad jis yra „iš kitur“, kaip kad sakoma mandėjų šventraštyje „Gynza“ (XV.20): „Tu ne iš čia, tavo šaknis ne šio pasaulio.“¹¹ Todėl gnostikas neišvengiamai lieka čia svetimas, slapta laukdamas išsiilgtojo sugrįžimo Namą į Didžiąją Šviesą.

Pasak Algio Uždavinio, gnostikų pasaulėjautoje „grožio ir dermių kupinas helėnų kosmosas virsta grėsmingų ir pavojingų galių sklaidos poligonu. Tai užnuodyta tremties vieta – piktųjų dvasių sugalvotas gulagas, iš kurio išsiveržia tik ryžtingiausi kovotojai, arba pats Dievas, lyg dangiškas desantininkas, turi nusileisti į materijos liūną ir pramušti visatoje plyšį, pro kurį galėtų saugiai išplaukti dievobaimingų kalinių laivas, prieš tai sumokėjęs daimonams išpirką. Žmogaus

10 Pagal Jonas 2001: 42–47, 63, 237, 250–253, 261, 263–265, 306, 323, 326–329, 334; Meyer 2003: 1–19; Виденгрен 2001: 93–98; Кюмон 2002: 256–257. Lietuviškai apie gnosticizmą trumpai žr. Jonas 2007: 38–44; 2008: 33–42; Barnstounas 2015: 69–77.

11 Eliade 1975: 132.

vertę čia lemia ne paklusnumas amžinojo kosmoso dėsniams ir groži bei gėrį skleidžiančių regimųjų dievų ritmams, bet sugebėjimas jų nepaisyti ir ištrukti iš siaubingam sunaikinimui pasmerkto medžiaginio kosmoso“, ir „išmintingu dabar laikomas ne žvaigždes pamaldžiai kontempliuojantis filosofas ar būrėjas, bet išganytojas, žinantis pabėgimo kelius“¹².

Helėnizmo gnostikai – ne vieninteliai, šitaip jautęsi. Tokia nuotaika žmogų kaskart apima visais laikais, visuose kraštuose. Antai Indijos džainams tiek žmogaus, tiek kiekvienos gyvos būtybės siela materialiam pasaulyje esanti įkalinta, todėl jos galutinis tikslas – išsivaduoti iš šio kalėjimo; ir hindų Krišna, nužengęs į šį pasaulį, buvo įsipainiojęs į jo žabangus ir užsimiršęs, kas iš tikrųjų esąs, tad jo vyresniajam broliui – dvasiniam antrininkui Balaramai teko jį vaduoti, žadinti tarsi iš sapno¹³. Visai kaip Išgelbėtoji gnostiko sielą.

Viena iš šiuolaikinių šios „gnostinės“ nuotaikos apraiškų – amerikiečių grupės „Tito & Tarrantula“ 2008 metų albumo „Atgal į tamsą“ (*Back into the Darkness*) dainos „Visiškai išsekęs“ (*Pretty Wasted*) priedainis:

<i>Take me away,</i>	Išvesk mane
<i>away from this place,</i>	šalin iš čia,
<i>away from myself,</i>	šalin nuo manęs,
<i>away from my face...</i>	šalin nuo šio veido...

Panašios nuotaikos atšvaitų ir netgi būdingų gnostinių įvaizdžių gausu Salomėjos Nėries kūryboje, ypač prozoje. Jais ištisai alsuoja poetės pasaka „Saulės sūnus“, perdėm primenanti gnostikų „Giesmę apie perlą“¹⁴. O štai ištrauka iš trumpo prozos kūrinėlio „Genijaus dvasia“:

Kur dingsta genijaus dvasia? Kur skrenda ji, paklikus trumpalaikį, tokį menką ir juokingą kūną?.. Ji gyvena, neišnyksta... Ji plazda savo lengvais sparnais viršum sunkios medžiagos... Kol šimtmečiai ją pagauna, surenka ir vėl uždaro žmogiško pavidalo kalėjimą.¹⁵

Taip pat poezijoje:

*O mirtie, o mirtie tu šaltoji,
Tu viena man ištikima ir teisi,
Tu viena – mano viltis, paguoda
Ir vien pagailėt manęs moki.*

12 Uždavinys 2006: 239.

13 Zimmer 1946: 55, 81–85.

14 Plg. Nėris 1984 III: 40–42 ir Jonas 2007: 38–44.

15 Nėris 1984 III: 54–55.

*Tavęs laukiu kaip laimės didžiausios,
Kada mano sutriuškinsi kūną,
Kuriam siela užburta kalėjo.*¹⁶

Kelios ištraukos iš dienoraščių:

*Kam gyvenimas, kai jis šaltas ir tuščias, ir tamsus kalėjimas? Gyvenimas – tik sunkenybė, kai žmogus jautiesi vergu, belaisviu, savo vergu... (1925.03.19, ketvirtadienis)*¹⁷

*Antram aukšte skambina pianinu. Aš sustingau savo virtuvėj prie menko stalelio ir plunksna iš rankų iškrito. Muzikos tonai – baltučiai, skaidrūs angelai paėmė mano sielą iš jos menko narvo, paliko siela pavargusį kūną. Ir neša, neša baltą, lelijomis vainikuotą mano sielą į ramias, mielas ir žodžiais neišreiškiamas žydras aukso šalis. Ir supa, supa saldus narcizų ir konvalijų aromatas. Plasta baltos skaidrios esybės. O mano siela visų laisviausia, visų linksmiausia. Gaiivinkis, mano siela, tyram grožio pasauly! Muzika nutils, ir tu vėl sugrįši į nykių vienumą, į savo nuobodų ir skurdų kalėjimą – kūną. Neverk, neaimanuok, sieluže. Ateis tau neužilgo juodas angelas ir pūs skardų trimitą, o jo garsai nuneš tave, mano siela, į neregėtą, nei sapne nesapnuotą, išsiilgtąjį grožio pasaulį. Iš ten nereikės tau atgal grįžti. Amžių amžius nepabaigiamos tu klausysies saldžios angelų muzikos ir plaukysi žydrumoj tarp tūkstančio saulų ir tavo džiaugsmui nebus galo. (1925.04.30, ketvirtadienis)*¹⁸

*Aš sustosiu kaip bekalbis šaltas akmenėlis šalia plataus gyvenimo vieškelio (ir), pinsiu dangiškus sapnus, nes tik jie paguoda šiam tuščiam, tamsiam pasaulio kalėjime. Neturiu čia savo tėviškės – jos ir neturėsiu. Neradau savųjų pasauly – jų ir nerasiu. (1925.10.25)*¹⁹

Apie prasidėjusius naujuosius 1926–tuosius metus:

*Ko iš jų laukiu?.. Nieko. Nes seniai skirtas likimas turi įvykti, o Jie vis tiek mano gyvenimo nakties nepakeis diena. Jei nebent Mirtis... Ji viena teisingiausia ir neapgauli... Ji keikiama ir laiminama... Ji nekenčiama ir laukiama... Ji juoda, baisi ir šviesi, džiaugsminga. Taip, tik jinai išperka žmogaus pasmerkimą ir sielą iš tamsaus kalėjimo išveda į Laisvės Šviesą. (1925–1926, 12 val.)*²⁰

Toliau nuotaika tik stiprėja:

*Vieno maldauju Tavęs, mano brangiausias, mano geriausias drauge, nežudyk mano džiaugsmo, pasigailėk, neužgesink tos kibirkštėlės, kuri mano gyvenimo naktį įsaulina. – Pirm negu pasakysi: „Nemyliu tavęs“, atimk man gyvybę koku nors būdu, paleisk mano klajūnę sielą iš šios žemės kalėjimo. (1927.09.28)*²¹

*Dovanokit, mano brangūs protėviai, kad aš neatėjau į kapines už jūsų vėles pasimelsti, bet aš atsimenu jus ne mirtim, o gyvenimu, aistringai, karštu gyvenimu. Atleiskit, brangieji! Juk mums, gyviems palaidotiems, taip, kaip ir jums, numirusiems, nedaug dienų metuose, tokių laimingų ir džiaugsmingų. (1927.11.02)*²²

Iš Salomėją užvaldžiusios gnostinės nuotaikos gimsta ištisas pasaulėvaizdis, tiek bendru slogumu, tiek paskirais vaizdiniais irgi įspūdingai atitinkantis gnostinį:

Ir tikrai virš galvos nematyti dangaus, nematyti mėlynos erdvės. Tik dangtis, juodas storas švino dangtis. Dangtis, kuris nori žemę uždengti lyg puodą nuo gyvenimo, nuo saulės, nuo šviesos. Bet ten, toli, vakaruos, pro to juodo dangčio kraštus veržiasi dangus. Spalvotas, šviesus ir linksmas. Tas dangus mano. Jis žino, kad aš čia, ir todėl neduos manęs tam juodam dangčiui prislėgti. Tas dangus toli, ir aš nežinau, kaip ten visas atrodo, bet kada nors, kai užaugsiu, aš ten būsiu.

Kas yra mirtis? Aš kasdien sutinku žmones, kurie mirę. Jie lavonai. Vaikščioja ir kalba. Kaip sunku, kaip sunku tarp lavonų kasdien gyventi! O, kaip retai man tenka sutikti gyvą žmogų!

*Įsivaizduokit, mano jauni draugai, koks jausmas, kada išeini iš karsto, kur gulėjai gyvas tarp lavonų, ir sutinki žmogų, tokį pat gyvą žmogų. Jam paskutinę širdį atiduotum. Aš bijau, taip bijau numirti, būdama gyva. Vaikščioti, kalbėti ir nejausti, nejausti gyvenimo aplink, nejausti judėjimo. Nejausti neramios širdies krūtinėj. <...> Ir pasaulis dažnai man svetimas. Jį kažkas atėmė, pagrobė iš manęs, ir juo tolyn, juo labiau aš jo netenku. (1927.03.07)*²³

Ar ne ši nuotaika prispyrė Salomėją išduoti tėvynę ir, dainos žodžiais tariant, „išeiti į Maskoliją“?

16 Nėris 1984 I: 226.

17 Nėris 1984 III: 211.

18 Nėris 1984 III: 227.

19 Nėris 1984 III: 241.

20 Nėris 1984 III: 244.

21 Nėris 1984 III: 261.

22 Nėris 1984 III: 264.

23 Nėris 1984 III: 304–305.

Neatpažinto metafizinio ilgesio projekcija į naivias politines viltis – neišsemiamas kraujo ir ašarų šaltinis! Neatpažintas dvasinis pašaukimas – termobranduolinis žirnis po devyniais patalais!

O štai Salomėjos amžininkas Juozas Gražulis, priešingai, atsidūrė tremtyje, užtat išvelgė visą jos metafizinę, politines aplinkybes toli pranokstantčią gelmę:

*Baltkartėm Baltija man veidu nupurslojo...
Šešupės křištole gyvybė gėrė vėsq...
O alkana siela nuogos prasmės ieškojo:
Už ką ją ištrėmei į siautulingą mėsq?*

*Kam pašaukei mane ir pasiuntei į žemę?
Kodėl neklause nieks, ar aš į buitį nūstu?
Tad kas man, Viešpatie, kalnai, kur dangų remia,
Jei atstumta siela ištrėmime man liūsta?²⁴*

KALĖJIMAS IR KAPAS

Cituojant Salomėją Nėrį, podraug su kitais buvo išskirti keli itin stiprūs, kraštutiniai pasikartojantys ne-namų, anti-namų įvaizdžiai – kalėjimas, narvas, kaip kūno ir viso kūniškojo pasaulio metafora, kuriame nelaisvė kartais pasiekia tokį slogumą, kad jis prilyginamas tiesiog kapui. Nes kalėjimas, ypač požeminis kalėjimas ir kapas, nelaisvė ir mirtis – iš esmės ta pati būklė, tik skirtingo masto. Jau senovės babiloniečių epe Gilgamešui tai yra pažymėjęs Utnapištis: „Belaisvis ir miręs viens į kitą panašūs.“²⁵ Kalėjimui kapas kartais prilyginamas ir pastaraisiais laikais, kaip štai rusų laidotuvių raudoje: *Отдали стоит палата белокаменна, облиз стоит тюрма да заключевная, заключевная тюрма да подземельная*, Tolumoje stovi rūmai balto akmens, artumoje stovi kalėjimas uždaromasis, uždaromasis kalėjimas požeminis²⁶.

Kalėjimo, požeminės belangės, kapo, narvo, grotų, grandinių, pančių ir panašūs įvaizdžiai, taikomi šiam kūniškajam pasauliui, – seni kaip pasaulis, praamžiai.

Senovės Egipto literatūros tekste, pavadintame „Nusivylusiojo ginčas su savo siela“ (apie 2000 m. pr. Kr.), žmogus sako: „Mirtis man šiandien atrodo kaip sugrižimas į išsiilgtus namus po

daugelio metų, praleistų nelaisvėje.“²⁷ O iš velionio kūno ištrūkusi siela palyginama su iš kapo patekėjusia saule²⁸.

Kaip žinoma, Platonas „Valstybėje“ (514–515 ir toliau) gyvenimą šiame kūniškajame pasaulyje prilygina gyvenimui tamsioje oloje, kur apie tikrovę tegalima spręsti iš daiktų šešėlių ant olos sienų, todėl (517.b) šis „regimasis pasaulis yra panašus į gyvenimą kalėjime“²⁹, iš kurio išsivaduoti – tai išsiveržti į akinančią „grynų idėjų“ šviesą. „Faidone“ (82.e) apie filosofus sakoma, kad „filosofija jų sielą į rankas paima tiesiog sukaustyta kūne ir prismeigtą prie jo, o į esybes [grynąsias idėjas] verčiama žiūrėti per šį kūną tarsi per grotas <...>. Filosofija pamato, koks yra šio kalėjimo baisumas“ ir, „į rankas paėmusi tokios būsenos jų sielą, filosofija imasi švelniai ją kalbinti bei vaduoti“³⁰. Dėl to („Faidonas“ 67.d) filosofo siela turi telktis pati savyje, gyventi „viena su savimi, besivaduodama iš kūno tarsi iš pančių“, nes „toks kaip tik ir yra filosofų siekis: sielos išpančiojimas ir atskyrimas nuo kūno“³¹. Vertėja Tatjana Aleknienė komentaruose paaiškina: „Filosofas tarsi paleisdamas į laisvę kalinę vaduoja (gr. ἀπολύειν ‘atristi’, ‘išpančioti’, ‘vaduoti’) iš kūno savo sielą.“³²

O sena tradicija kūną laikyti sielos kapu Senovės Graikijoje pirmiausia buvo perimta orfikų, per sąskambį susiejusių ir netgi sutapatinusių atitinkamus žodžius – *σημα* ‘ženklas, antkapis’ ir *σωμα* ‘kūnas’³³. Tadeušas Zelinskis trumpai priėmė mums šiuo atžvilgiu svarbiausią orfizmo mitą apie dvigubą žmogaus prigimtį, sudarytą iš sielos – Dievo sūnaus Dioniso Zagrėjo dalelės ir kūno – Dzeuso sudegintų titanų pelenų: „Gyvasis Dionisas, Zagrėjo širdis, trokšta susijungti su visomis savo sudraskyto kūno dalimis. Tad kiekvieno žmogaus tikslu turi tapti galutinis išlaisvinimas tos jo dalelės, kuri jame gyvena, ir jos nuraminimas visaverčio Dioniso Didžiojo esmėje. Bet kelias į tai labai sunkus. Titanizmas mums tampa nuolatine kliūtimi, gundydamas mus siekti vis naujos individualizacijos bei naujo įsikūnijimo. Ir štai mes gimstame ir mirštame, ir vėl gimstame, kaskart įkalindami savo sielą kūno karste (σωμα – σημα), vėl ir vėl įsikūnijame –

24 Gražulis 1995: 73.

25 SRP : 155.

26 Невская 1982: 108.

27 EIHR I: 103; Eliade 1977: 533, Nr. 260; Leeuw 1963: 211; Griffiths 1986: 29.

28 Žr. TMK: 78, pav.

29 Platonas 1981: (244–)247.

30 Platonas 1999: 63, plg. 61.

31 Platonas 1999: 36.

32 Platonas 1999: 167.

33 AM: 65, 99.

Mediniai vartai Kretingos gatvėje. Vilnius. 1968 m. Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

be kita ko, taip pat ir žvėrių kūnuose (todėl Orfėjas ir įsako susilaikyti nuo žudymo) – ir nėra šio ilgesingo gimimų rato pabaigos, kol pagaliau išgirsime Dioniso balsą, kol pradėsime žengti orfiškojo gyvenimo keliu.³⁴

Tradiciją tęsė Platonas, „Kratile“ (400.c) rašęs: „Mat kai kurie sako, kad [kūnas] yra sielos ‘antkapis’ (σημα), po kuriuo ji dabartinėje esamybėje palaidota. Negana to, kadangi juo siela ‘duoda ženklą’ (σημαινει) apie tai, apie ką nori duoti ženklą, jis teisingai dar vadinamas σημα (‘ženklų’). Man regis, ši vardą [σωμα] veikiausiai bus suteikę Orfėjo šalininkai, manydami sielą atliekant bausmę už tai, už ką jai dera tą bausmę atlikti, o [kūną] turint per aptvarą, [nelyginant kokį] kalėjimo atvaizdą“³⁵.

Kitur vėl („Gorgijas“ 492.e–493.a): „Tikrai nenustebčiau, jei teisingi būtų šie Euripido žodžiai: ‘Kas žino, ar gyvenimas nėra mirtis, mirtis – gyvenimas...’ Ko gero, mes tikrai esame mirę. Išties, esu girdėjęs iš vieno išminčiaus, kad dabar mes esame mirę, ir mūsų kūnas yra mums kapas (τὸ μὲν σῶμα ἔστιν ἡμῖν σῆμα).“³⁶

O štai „Faidre“ (250.c) Platonas rašo, jog prieš čia gimstant, Dzeuso bei dievų pasaulyje „išvenčiamiems mums buvo leista ir mes tyroje šviesoje regėjome nesuterštus, paprastus, parimusius ir laimingus reginius, patys būdami tyri ir nepažymėti [nelyginant antkapiu] tuo, ką, visur nešiodamiesi, dabar vadiname kūnu, supančioti juo tarsi austrės [savo kiautais]“³⁷. Pirmuosiuose lauztiniuose skliaustuose vertėjo paaiškinta savaiminė ἀσημαντος dviprasmybė: pažodžiui ‘nepažymėtas’, bet kadangi σημα – kartu ‘kapas, antkapis’, tai savaimė lyg ir ‘nepalaidotas kape, po antkapiu’. Žodžiu, gimę į šį pasaulį, mes tapome palaidoti kiekvienas savo kūno kape.

Sąskambis σωμα – σημα, pirmiausia sekant Platonu, toliau buvo perimtas ankstyvųjų krikščionių, pavyzdžiui, Grigaliaus Nazaniečio³⁸. O I a. romėnų astrologas Manilijus pratęsė tradicijos dvasią, pasakęs: *nascentes morimur* „gimdami – mirštame“³⁹.

Ciceronas („Apie valstybę“ VI.14) pasakoja, kaip Scipijonas Afrikietis susapnavo savo velionį

senelį, kuris, paklaustas apie mirusiuosius, atsakė: „Žinoma, jie tebėra gyvi“, tik „jie išsiveržė iš kūno pančių tarsi iš kalėjimo. Jūsų vadinamasis gyvenimas [žemėje] iš tikrųjų yra mirtis“; bet tuomet „kodėl turiu gyventi čia šį mirtiną gyvenimą, užuot skubėjęs prisijungti prie tavęs? – klausia Scipijonas“; o senelis jam paaiškina, jog tol, „kol Dievas, kurio šventykla yra visa ši regima visata, nepaleis tavęs iš kūno kalėjimo, tu negalėsi ten patekti“⁴⁰.

Filonas Aleksandrietis, samprotaudamas, kuri ar kokia siela po mirties būtų „Dievo turtų paveldėtoja“, sako: „Tad kas bus paveldėtojas? Ne tas protas (λογισμός), kuris savo valia lieka už kūno grotų, bet tas, kuris, paleistas iš pančių bei išlaisvintas, išeis už (ἔξω) kalėjimo sienų ir paliks, jeigu galima taip pasakyti, save patį (αὐτὸς εἰσαυτόν).“⁴¹

Gnostikai šiuo atžvilgiu, žinoma, nepralenkiami, bet jie, kaip jau galėjome ir dar turėsime progų įsitikinti, neatsirado tuščioje vietoje. Hanso Jono žodžiais, visa jų „visata, archontų viešpatystė, yra tarsi milžiniškas kalėjimas, kurio giliausias rūsys – žemė, žmogaus gyvenimo scena. <...> Archontai pasaulį valdo bendrai, kiekvienas kaip šio kosminio kalėjimo prižiūrėtojas savoje srityje. Tironišką savo valdžią pasauliui jie primeta per vadinamąją heimarmenę, visuotinę Lemtį (sąvoka perimta iš astrologijos ir nuspalvinta gnostine antikosmine dvasia). Fiziniu atžvilgiu ši valdžia pasireiškia per gamtos dėsnius, o psichiniu atžvilgiu jos tikslas – pavergti žmogų, be kita ko, ir diegiant bei jėga primetant Mozės įstatymą.“⁴² Pavyzdžiui, gnostiniame veikale, tyrinėtojų pavadintame „Apie pasaulio kilmę“, žmonių padėtis pasaulyje nusakyta taip: „Tai jie, kurie pirmąkart tėvo buvo paimti į nelaisvę, kiekvienas pagal savo lemtį. Taigi jie buvo uždaryti į sutvertųjų pavidalų kalėjimus.“⁴³ Mandėjų „Gynzoje“ (323 ir 388) pirmuoju asmeniu sakoma: „Kas išvarė mane į nelaisvę iš mano vietos ir mano namų, iš mano tėvų sodžiaus, kuriame užaugau?“, „Kodėl išvairei mane iš mano namų į nelaisvę ir įmetei mane į šį dvokiantį kūną?“, o štai mandėjų liturgijos mirusiesiems formulė, įdėta į velionio lūpas („Gynza“ 559): „Einu susitikti su savo tikroju Veidu, ir mano tikrasis Veidas ateina pasitikti mane: jis paima mane savo glėbin, glėbesčiuoja mane, tarsi

34 Zieliński 2003: 85.

35 Platonas 1996a: 101 (visi skliaustai vertėjo), žr. 256; Platonas 1999: 160.

36 Platonas 2019: 212, 213. Žr. „Faidono“ vertėjos pastabą Platonas 1999: 189; taip pat Leeuw 1963: 302, 303, 619.

37 Platonas 1996b: 48, žr. 141 (visi skliaustai vertėjo).

38 Hadot 2005: 207–288.

39 Кюмох 2002: 208.

40 Eliade 1977: 373, Nr. 180.

41 Aleknienė 2007: 26.

42 Jonas 2001: 43.

43 NHL: 181.

sugrįžusį iš nelaisvės.⁴⁴ Panašiai hermetikams, pasak Viliso Barnstouno, „gyvenimo tikslas – išlaisvinti sielą iš kūno kalėjimo per žinojimą ir sugrįžti į dangiškąją šviesos karalystę“⁴⁵. O „Hermetinio rinkinio“ (VII.3) ištraukoje, jau cituotoje kita dingstimi – nes kūną prilygino drabužiui, – jis tuo pat metu ir sielos „kapas“, kaip sakytą: „Pirmiausia nusimesk savo rūbą, kurį dėvi, tą neišmanymo dangą, blogio audinį, nuodėmės gniaužtą, tamsos apsiaustą, gyvąją mirtį, jaučiantį lavoną, vaikščiojantį kapą“ ir t. t.⁴⁶ Vienas iš ankstyvosios Bažnyčios tėvų Hipolitas (II–III a.), paneiginėdamas įvairias to meto „erezijas“ ir tuo tikslu jas trumpai pristatydamas, apie dangiškąjį Adomą (tikrąjį dvasinį, archetipinį Žmogų) sako: „Frygai jį taip pat vadina lavonu, nes jis esąs palaidotas kūne kaip kapų rūsyje ar kape. Tai ir reiškia [Mt 23.27] ‘Jūs panašūs į pabaltintus antkapius, kurie iš paviršiaus gražiai atrodo, o viduje pilni numirėlių kaulų ir visokių nešvarumų’, ir [Jn 5.28] ‘visi gulintieji kapuose išgirs jo balsą, iš žemiškųjų kūnų atgimdami dvasinėmis, nebe kūniškomis būtybėmis. Štai kas yra prisikėlimas pro dangaus vartus. Visi, kurie per juos neįžengs, liks mirę.“⁴⁷ Paminėtina čia ir Mt 8.22, kur „Jėzus tarė: Sek paskui mane ir palik mirusiems laidoti savo numirėlius.“ O apaštalas Paulius savo iškalbai tiesiog pasitelkė tipišką gnostinę formulę⁴⁸ (Ef 5.14): „Todėl sakoma: Pabusk, kuris miegi, kelkis iš numirusių, ir apšvies tave Kristus.“ Nes, pasak Klemenso Aleksandriečio (*Excerpta Theodoto* 80.1): „Kas yra gimęs iš motinos, tas atsidūrė mirtyje ir pasaulyje (kosmose), – kas yra gimęs iš Kristaus, tas perkeltas į gyvenimą“; o štai vadinamuosiuose „Turfano fragmentuose“ išliko ilgesingas gnostiko šūksnis: „Išvaduokite mane iš šito mirties glėbio!“⁴⁹ Pasak Hanso Jono, apskritai „gnostinėje mintyje pasaulis užėmė tradicinių požemių vietą ir pats tapo mirusiųjų šalimi – tų, kuriuos reikia prikelti gyvenimui“⁵⁰. Gnostinėje „Evangeliijoje pagal Tomą“ (56) „Jėzus tarė: ‘Kuris pažino pasaulį, rado lavoną, o kuris rado lavoną – pasaulis nevertas jo.’“⁵¹. Gnostiniame „Jono apokrifė“ sakoma: „Štai kapas sutvertame kūne, į kurį plėšikai įvilko žmogų, užmaršties pančiai.

44 Jonas 2001: 63, 122.

45 GB: 502.

46 Uždaviny 2005: 185; plg. FT: 41.

47 GB: 488; žr. Pagels 1979: 12.

48 Žr. Jonas 2001: 85.

49 Jonas 2001: 58.

50 Jonas 2001: 68.

51 FICH II: 62, plg. 64, § 80.

Ir jis tapo mirtingas.“⁵² O apokrifio pabaigoje atėjusios žmogaus išvaduoti dievybės išgelbėtojos vardu pasakojama:

Aš prasigavau į pačią jų kalėjimo gilumą, kuri yra kūnas, ir tariau: „Kurs išgirdai, kelkis iš savo slogaus miego!“ Tuomet jis pravirko ir nubraukė ašarą. Nubraukė karčią ašarą ir tarė: „Kas pašaukė mane vardu? Iš kur atsklinda pas mane, kalėjime surakintą grandinėmis, ši viltis?“ Ir aš tariu: „Tai aš, tyros šviesos pirmiausoji Mintis, skaisčiosios Dvasios, pakėlusios tave tarp pagerbtųjų. Kelkis ir atmink, jog tai tu, kuris išgirdai, ir sek savo šaknį, kuri esu aš, galestinčioji, ir sergėkis skurdo angelų bei chaoso demonų, tave supančiojusių, ir kelkis iš slogaus miego šioje aklinoje pragaro landynėje.“⁵³

Pasak Karlo Gustavo Jungo, viduramžių alchemikams irgi „vidinis žmogus“ yra tarsi palaidotas somatiniame žmoguje. Tai siela pančiuose arba kūno kalėjime, kaip sako alchemikai⁵⁴.

Jonas Kalvinas rašė: „Jei dangus – tai mūsų tėvynė, kas tada yra žemė, jei ne tremties vieta. Jei išėjimas iš pasaulio – tai įėjimas į gyvenimą, kas tada šis pasaulis, jei ne karstas? Kas yra buvimas jame, jei ne pasinėrimas į mirtį? Jei išsilaisvinimas iš kūno yra įėjimas į visišką laisvę, tai kūnas argi nėra kalėjimas?“⁵⁵

Gnostinę dvasią Hansas Jonas įžvelgė ir Blezo Paskalio patarime („Mintys“ 72): „Grįždamas prie savęs, žmogus tegul mąsto, koks jis yra, lygindamas su tuo, kas yra. Težvelgia į save kaip į pasimetusį tolimame gamtos kampelyje ir iš šios mažos celės, t. y. pasaulio, kuriame jis patalpin-tas, tesimoko, ko iš tikrųjų verta žemė, karalystės, miestai ir jis pats.“⁵⁶

XX a. krikščionis vienuolis Tomas Mertonas išmintingai sugrąžina dėmesį į žmogaus vidų, tuo atpalaiduodamas išorinį pasaulį nuo niūrių projekcijų, nors išlieka tradicinių vaizdinių rėmuose: „Vienintelis tikras džiaugsmas žemėje – pasprukti iš savo apgaulingojo, aš, kalėjimo ir meile susivienyti su Gyvenimu, dvelkiančiu ir giedančiu kiekvieno kūrinio esmėje ir mūsų pačių sielų šerdyje.“⁵⁷

Rytuose dėmesys vidui lyg ir būdingesnis, bet įvaizdžiai tie patys. Senovės indų „Maitri

52 NHL: 117; plg. Jonas 2001: 204.

53 NHL: 122; Jonas 2001: 306.

54 Jung 1978: 208.

55 Cit iš Serapinaitė 1995.

56 Pascal 1997: 27–28; žr. Jonas 2001: 323.

57 Merton 2008: 35.

upanišadoje“ (IV.2) žmogus šiame kūniškajame pasaulyje apibūdinamas, be kita ko, „kaip gėrio ir blogio padarinių pančiais sukaustytas luošys, kaip kalinys kalėjime nelaisvas“ (*sad-asad-phalamayaiḥ pāśaiḥ paṅgur iva baddham, bandhanas-thasya ivāsvātantryam*)⁵⁸. O viena iš šivaistinės jogos praktikų, arba tam tikrų kryptingų sąmonės nuostatų, tiesiog pavadinta *karāṅkiṇī mudrā*, nes jogas jos priemonėmis pasaulį regi kaip griaučius – *karāṅka*⁵⁹.

Neovedantos patriarchas Svamis Vivekananda primena: „Nuo amžių amžinųjų yra žinoma, kad mes čia pasmerkti, kad šis pasaulis iš tikrųjų – tai kalėjimas, netgi visa mūsų vadina moji gerovė tėra kalėjimas, netgi mūsų intelektai ir protai – kalėjimai“; negana to: „Visą šį vargą, kurį čia kenčiame, mes pasirinkome patys – tokia mūsų prigimtis. Vienas senas kinas, šešiasdešimt metų sėdėjęs kalėjime, kai naujo imperatoriaus karūnavimo proga buvo paleistas, išėjęs pareiškė negalįs taip gyventi. Jis turįs grįžti į savo klaukią belangę tarp žiurkių ir pelių. Jis nepakeliąs šviesos! Tad jis paprašė, kad arba jį pribaiigtų, arba gražintų atgal į kalėjimą, ir buvo gražintas. Perdėm panaši yra visų žmonių padėtis.“⁶⁰

Viduramžių Tibeto jogas Milarepa, po ilgo laiko grįžęs tėviškėn ir radęs ją apleistą bei nunio kotą, prisimena savo mokytojo, garsaus budizmo tekstų vertėjo Marpos žodžius: „Marpa sakė, kad gimtinė – tai Maros, blogio viešpaties, kalėjimas.“⁶¹

Šiuolaikinis tibetietiškojo budizmo dvasininkas Sogjalas Rinpočė primena mūsų nelaisvės čia priežastis, o įvaizdžiai lieka tie patys: „Jei nenorime susitaikyti su mirtimi, kol esame gyvi, mums teks brangiai mokėti visą gyvenimą, pasakui mirštant ir po mirties. Nesusitaikymo su ja pasekmės siaubs šį ir būsimuosius gyvenimus. Mes nesugebėsime kvėpuoti visa krūtine; liksime įkalinti kaip tik toje savo dalyje, kuri turi mirti. Šis tamsumas mus apiplėš, sugriauš kelionės į nušvitimą pagrindus, visą amžinybę kalins mus iliuzijų sferoje, nevaldomame gimimų ir mirčių rate, kančios vandenyne, kurį budistai vadina samsara“; todėl: „Kiti mokytojai bando pažadinti mūsų suvokimą apie gyvenimo trapumą dar šiurkštesniais pavyzdžiais: jie pataria mums galvoti apie save kaip apie kalinį, iš savo kameros einantį į mirties nuosprendžio vietą, kaip apie tinkle spurdančią žuvį arba gyvulį, laukiantį savo

58 RdhPU: 809; plg. Упанишады 2003: 585.

59 Vijñāna-bhairava 1991: 72.

60 Vivekananda 1990: 174, 181.

61 МТВА I: 25.

eilės skerdykloje“; nes: „Kiūtodami tamsiame, ankštame narve, kurį patys susikūrėme ir kurį tapatiname su visa visata, mes, išskyrus vos vieną kitą iš mūsų, net neišsivaizduojame, jog egzistuoja kitas tikrovės lygmuo.“⁶²

Didysis sufijų mistikas kankinys Haladžas (866–923) esą pasakęs: „Nužudykite mane, mano draugai. Mane nužudę jūs padarysite mane gyvą, nes mirtis man yra gyvenimas, o gyvenimas – mirtis.“⁶³ Pasak XIX a. Irano šiitų šeicho Abul-Kasimo Chano Ibrahimio, „šis pasaulis tėra aukštesnių visatų kapas. Visos kitų visatų būtybės yra buvusios čia, žemėje, palaidotos. Visų pasaulių Viešpaties valia jos turi nusipurtyti dulkes nuo galvų ir prisikelti, išlaisvintos iš savo kapo.“⁶⁴

Arturas Šopenhaueris:

Norint visą laiką turėti po ranka patikimą kompasą, pagal kurį galėtume neklysdami orientuotis gyvenime ir jį nuolat matyti toki, koks yra, tinkamiausia būtų priprasti šį pasaulį laikyti bausmės atlikimo vieta, taigi nelyginant kalėjimu, *a penal colony* – ἐργαστήριον [darbo vieta], kaip ją vadino jau senovės filosofai (pagal Klemensą Aleksandrietį), o iš Bažnyčios tėvų su pagyrimo verta drąsa įvardijo Origenas – pažiūra, kurią teoriškai ir objektyviai teisinga ne tik mano filosofija, bet ir visų laikų išmintis, būtent brahmanizmas, budizmas, Empedoklis ir Pitagoras; Ciceronas juk taip pat užsimena, kad senovės išminčiai mokė ir per misterijų išventinimus buvo mokoma, jog *nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore poenarum luendarum causa natos esse* [dėl tam tikrų ankstesniame gyvenime padarytų klaidų mes esame gimę atlikti bausmę].⁶⁵

Stačiatikių popas prie kapo gali ištarti štai tokius velioniui skirtus žodžius:

*Ты теперь уже не в изгнании, не в узах, а в отечестве, на свободе <...>. Посему, когда мы в горести окружаем гроб твой, ты, может быть, скорбишь о нас, здесь остающихся; благодаримъ Господа, что Он не продолжил твоего заключения в узах плоти и крови.*⁶⁶

Tu dabar jau ne tremtyje, ne pančiuose, o tėvynėje, laisvėje <...>. Todėl kai mes, apsupę tavo

62 Sogjalas 2011: 27–28, 36, 57.

63 Corbin 1973: 31.

64 Corbin 1990: 249.

65 Schopenhauer 2001: 155 (intarpai laužtiniuose skliaustuose vertėjo Alfonso Tekoriaus).

66 Топоров 2000: 167.

karstą, gedime, tu galbūt sielvartauji dėl mūsų, čia likusių; dėkoji Viešpačiui, kad Jis nebetęsė tavo kalinimo kūno ir kraujo pančiuose.

Panašią savijautą pasaulyje mena vienos Bulgarijoje užrašytos saktės teiginys, esą: „Senų senovėje žmogui gimus būdavo raudama, o mirus – linksminamasi.“⁶⁷ Panašu, jog tai seno trakų papročio palikimas: „Pompinijus Mela (II.2.18) tvirtina, kad kai kurie trakai aprauda vaiko gimimą ir linksminasi mirties atveju.“⁶⁸ Paprotį mena ir Gudijoje XX a. pradžioje užrašytas pasakojimas:

Пашоў адзін чалавек у свет. <...> Прышоў ён у вадну вэску да ў значаваў. Только ось даў Бог дзень, усхапіўся ён, з прасоня да ў не расшалопae, чаго гэта ўсе ў хаце плачуць. Перш ён думаў, што моо хто памёр або другое якое нешчасце, да ў пытаецца, чаго гэта ены так галосцяць. А ему ў кажуць, што затым плачуць, што радзіла-со дзіця, от ены аплакваюць его долю, бо не ведаюць, што его ў жытыцы стрэне. «У нас, – кажуць, – такі звычай, што заўсюды плачуць, як хто родзіцца». Падзівайся той чалавек да ў падумаў, што моо гэта ў праўда, бо неведомо, якая будзе жытка гэтаго дзіцяці. Але ось на другі дзень прахапіўса той чалавек да ў чуе, што ўсе спеваюць, скачуць да гасцююць, як на веселі. Ён і зноў пытае, чаго ены так веселяцца. А ему кажуць, што памерла маладзіца, от ены ў рады, паюць, скачуць, веселяцца, што ена перажыла гэтую цяжкую жытку. «Як тут не веселіцца, – кажуць ему, – калі гэтая маладзіца ешчэ мало бачыла беды на сваём веку, а цепер, як памерла, та ў не ўбачыць. У нас усе веселяцца, скачуць, песні паюць, як хто ўмрэ». Думаў, думаў той чалавек, а потым і дагадаўса, што гэта праўда. Ведамо, якая наша слімазарная жытка: часам лепш памерці, як гэ жыць.»⁶⁹

Išėjo vienas žmogus į pasaulį. <...> Atėjo jis į vieną sodžių ir apsinakvojo. Tik štai davė Dievas dieną, pašoko jis ir iš miegų nesupaiso, kodėl visi troboje verkia. Pirma pagalvojo, kad gal kas numirė, ar kokia kita nelaimė, ir klausia, ko jie taip rauda. O jam ir sako, jog todėl verkia, kad gimė vaikas, tai jie aprauda jo dalią, nes nežino, kas jo gyvenime laukia. „Mūsų, – sako, – toks paprotys, kad visuomet

verkiama kam nors gimus.“ Nusistebėjo tas žmogus ir pagalvojo, kad gal tai ir tiesa, nes nežinia, koks bus šito vaikelio gyvenimas. Bet štai kitą dieną pabudo tas žmogus ir girdi, kad visi dainuoja, šoka ir vaišinasi kaip vestuvėse. Jis ir vėl klausia, ko jie taip linksminasi. O jam sako, kad numirė jaunamartė, tai jie ir džiaugiasi, dainuoja, šoka, linksminasi, kad ji jau nugyveno šitą sunkų gyvenimą. „Kaip nesilinksmini, – sako jam, – jei šita jaunamartė dar mažai matė bėdų per savo amžių, o dabar, kai numirė, tai ir nebepamatys. Mes visi linksminamės, šokame, dainas dainuojame, kai kas numiršta.“ Galvojo galvojo tas žmogus, o pasakui ir susiprato, kad tai tiesa. Žinoma, koks varganas mūsų gyvenimas: kartais geriau numirti negu gyventi.

Paprotys per laidotuves linksminantis žinomas plačiau, čia nėra nei reikalo, nei galimybės į jį leistis, bet vienas iš jo paaiškinimų išties gali būti šitoks – „gnostinis“. Jį yra pažymėjęs ir Jonas Basanavičius: „Kadangi gyvenimą nematomame sviete skaitoma laimingesniu negu paprastąjį ant žemės, todėl po laidotuvių namon sugrįžus dar ir dabar vietomis, kaip Prūsiose, taip ir Latvijoje, puotas su muzika ir šokiais keliama džiaugiantės, dvasia numirėlio, iš vargų atstojusi, in laimingesnį gyvenimą patekus“; „Priežastį tokio su iškilme, linksmybėmis, žaidimu šermenų kėlimo reikia ieškot tikybėje in nemarystę dvasios. Senovės prūsai tikėjo tvirtai, žmogaus dvasia, vėlė, iš šio svieto vargų išsprūdus, kitame amžyje turėsianti laimingesnį būvį“⁷⁰. Toliau J. Basanavičius pateikia pavyzdį iš XIX a. Mažosios Lietuvos: „Teip tūlam kieme (kaime) M. numiręs Z., ir jo palaidojimo dienoje žaidus kieme muzika ir velionio Z-o dukteri dvi – Justė ir Lotė – atėjusi šokti. Žmonėms iš to stebintis, jodvi atsakiusės: *Tik mes negedėsiva numirėlio! Mes gedėt turim jaunam (kūdikui) užgimus, nes jis mums, pavargėliams į tarpą stoja ir mūsų vargą padidin. Ale jei kas numiršta, jis atsitraukia mums iš kelio, palikdams mums vietą...*“⁷¹ Paaiškinimas būdingai iškreiptas, iš pirminio metafizinio – į buitinį, tačiau kartu itin sustiprinantis „gnostinę“ savijautą, nes prie kūniško vargo bei kančių prideda dorovinį dėmenį – slogią nuovoką, kad esi ne tik nereikalingas, bet netgi varginį aplinkinius, artimuosius, ir jie laukia, kada gi tavęs pagaliau nebebus. Vien nuo tokios minties pasaulis virsta gūdžiausia tremtimi,

67 Сeдaкoвa 1999: 119.

68 ER: 9170.

69 Сepжпyтoўскi 1999: 70, Nr. 28.

70 BsV: 30, 40.

71 BsV: 104, Nr. I.19.

niūriausiu kalėjimu, klaikiausia koncentracijos stovykla. Ar begali būti stipresnė paskata bėgti, gelbėtis iš čia kiek kojos neša, visomis tiesioginėmis ir perkeltinėmis prasmėmis? Kaip minėtos V. Kazielos eilutėse: išeiti iš visur/atlaisvinti vietą/kurios/ niekam/nereikia.

Panaši jei ne savijauta, tai retorika būdinga ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomenei, tik jau pabrėžtinai krikščioniškame kontekste. XVI a. apie šventojo Kazimiero mirtį Zacharijas Fereris rašė: „Kazimieras iš kūno vergijos įžengė į dangaus platybes, iš mirties perėjo į gyvenimą, iš gilaus ašarų slėnio – pakilo į aukštybes ir amžinąjį džiaugsmą“; ir vėl: „Šiandien Kazimieras iš kūno kalinystės į dangaus platybes įžengė. Šiandien iš mirties į gyvenimą perėjo.“⁷² „LDK dar ir baroko laikotarpiu pasireiškia viduramžiškas kūno, kaip sielos narvo arba kalėjimo, įvaizdis. Jis tebeaptinkamas ir literatūroje, ir testamentuose. Stanislovas Žurovičius testamente (1650 m.) būtent taip įvertino savo kūną: ‘matydamas save taip apsirgusį ir kasdien besiantinančią savo gyvenimo pabaigą, o besiantinančią amžinybės pradžią, kai tik Viešpats mane iš kūno nelaisvės ir kalėjimo išlaisvins’“⁷³.

Ir šiuolaikiniam poetui Rimvydui Stankevičiui, tęsiančiam tą pačią praamžę tradiciją „rūpi kasamas tunelis iš savo kūno kalėjimo“⁷⁴.

Galų gale paminėtinas čia ir Jokūbo Brodovskio pateiktas senas lietuvių priežodis, stebėtinai primenantis Platono olą: „Čia tavo tiktai olos, te[n] tavo dūšia laksto“, vokiškai paaiškintas: *Du bist nur mit dem Leibe hier, dein Hertz ist schon da* „Čia tavo tik kūnas, o širdis jau ten“⁷⁵.

Gerardas van der Leuvas šią praamžę, visuotinę nelaisvės pasaulyje savijautą apibendrina: „Siela įkalinta materijoje, kuri nuolat murkdo ją

dumble. Gerai žinoma daugybė šio nemirtingo sielos mito pavidalų, nuo Platono ligi romantikų“, iš kurių pateikia jau šiek tiek ironiškai skambantį Johano Liudvigo Tyko (1773–1853) pavyzdį: „Siela veržiasi lėkti į giedrą, žydrą tiesos ir nekaltumo padangę kaip iš nelaisvės ištrūkęs paukštis ir skrajoti tyroje šviesoje. Tačiau šitie bjaurūs spąstai, šitos lipnios gleivės vis suturi nemirtingą ir tvirtai laiko įklampintą purve.“⁷⁶

IŠVADA

Neigiama savijauta savoje aplinkoje, mažesnio ar didesnio masto – pradedant kūnu ir baigiant visu pasauliu, – žinoma visuotinai. Jos šaknys metafizinės, tai yra, ji susijusi su anapusinės „tikrosios būties“ nuojauta ir ilgesiu. Kadangi neigiamas namų ir tėvynės jausmas lietuvių tautosakoje ir literatūroje reiškiamas iš esmės tais pačiais vaizdiniais, galima numanyti, kad ir jo tikrosios šaknys yra anaipol ne buitinės, ne ūkinės ir ne politinės, bet metafizinės, tik nesuvoktos, pasąmoninės (net ir tais atvejais, kai subrandina sprendimą kraštutinei „emigracijai“ – savižudybei). Negana to, atkaklus šio jausmo buitinimas kultūroje kaip tik jį palaiko ir smarkiai sustiprina. Todėl ir išeitis, matyt, būtų visai priešinga: *dvasinis ugdymas*, kurio vienas iš svarbių dėmenų – *metafizinis lavinimas*, supažindinimas su pamatinėmis žmogaus būties pasaulyje sampratomis kuo įvairiausiose dvasinėse tradicijose, podraug įgalinantis bent šiek tiek atsitapatinti nuo savo paties būklės ir pažvelgti į ją didesnėje erdvėje. Tuomet kaskart apimančių emigracinių priepuolių energiją gal būtų galima atmainyti į ryžtą nepasiduoti, sukilti, stoti į kovą už *teisę būti* – į kovą ne su žmonėmis, o su mintimis, kurios galų gale yra visų mūsų savijautų, poelgių ir veiksmų sėklos. Žmogus neprivalo būti klusnus minčių vykdytojas, jų vergas. Jis gali jas tirti, pažinti, pažindamas išsilaisvinti nuo jų priespaudos ir galiausiai šitaip tapti jų šeimnininku – šeimnininku savo vieninteliuose namuose, iš kurių nėra kur pabėgti.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Barnstounas, Vilisas = Willis Barnstone

Brodovskis, Jokūbas = Jacob, Iacob Brodowski

Fereris, Zacharijas = lo. Zacharia Ferreri, it. Zaccaria Ferreri

Haladžas = ang. al-Hallāj

76 Leeuw 1963: 302–303.

72 Kazimiero 2004: 109, plg. 85, kur tas pats pasakymas lo. *de carnis ergastulo* išverstas „iš kūno vergijos“. Kazimiero Kuzavinio žodyne *ergastulum* apibrėžiamas kaip ‘grasos namai, katorga’ (LoLKŽ: 289).

73 Paknys 2008: 61.

74 Stankevičius 2010: 21.

75 LbSLT: 262, 263 (vertimas Jurgio Lebedžio, pažodžiui būtų: „Čia tu esi tik kūnu, o tavo širdis jau ten“). Tiesa, dgs. *ōlos* Brodovskio mėginta papildomai paaiškinti: *Lager quadrupedum Gūlis, Ūla, Kinnis*, todėl tai esą ‘guolis, landynė, migis’ (ten pat). Tačiau *olà* ir šiaip jau apibrėžiama kaip ‘žvėrelių ar paukščių urvas, landa’, kaip ir *kinnis* ‘gyvulio guolis, migis’ (LKŽ V: 811; VIII: 1000, čia ir kalbamas priežodis). Išties, Lietuvoje olos dažniausiai tokios, vis dėlto tai netrukdo mums olomis vadinti ir visokius kalnų urvus, kiaurymes bei ertmes, ir būtent olą pavartoti Platono vertime, todėl ir bandymas priežodyje šio žodžio reikšmę susiaurinti atrodo hiperkorektiškas, todėl iš esmės nekorektiškas.

Ibrahimis, Abul-Kasimas Chanas = ang. Abu'l-Qāsim Khān Ibrāhīmī
 Jonas, Hansas = Hans Jonas
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Leuvas, Gerardas, van der = Gerardus van der Leeuw
 Mertonas, Tomas = Thomas Merton
 Paskalis, Blezas = Blaise Pascal
 Sogjalas Rinpočė = ang. Sogyal Rinpoche
 Šopenhaueris, Arturas = Arthur Schopenhauer
 Tykas, Johanas Liudvigas = Johann Ludwig Tieck
 Vivekananda, Svamis = ang. Swami Vivekananda (Vivekānanda)
 Zelinskis, Tadeušas = Tadeusz Zieliński

LITERATŪRA

- Aleknienė 2007 = Tatjana Aleknienė. Filonas Aleksandrietis ir Plotinas: „Mistinės ekstazės“ sąvokos kilmės klausimas. // *Religija ir kultūra*, t. 3. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
- AM = *The Ancient Mysteries, a Sourcebook: Sacred Texts of the Mystery Religions of the Ancient Mediterranean World*. Edited by Marvin W. Meyer. San Francisco etc.: Harper & Row, 1987.
- Barnstounas 2015 = Vilisas Barnstounas. Vidinė žinojimo šviesa: istorinė meditacija apie gnosticizmą. // *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 3.
- BsOD II = *Ožkabalių dainos*. Surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- BsR II = Jonas Basanavičius. *Raštai*, II: *Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Suka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BsV = *Iš gyvenimo vėlių bei vėlių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Corbin 1973 = Henry Corbin. *Mysticism and Humour*. // *Spring: An Annual of Archetypal Psychology and Jungian Thought*. New York City: Spring Publications, 1973.
- Corbin 1990 = Henry Corbin. *Spiritual Body and Celestial Earth: From Mazdean Iran to Shī'ite Iran*. London–Princeton: Princeton University Press, 1990.
- ElHRI I = Mircea Eliade. *A History of Religious Ideas*, I: *From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*. Chicago: The University of Chicago Press, 1978.
- Eliade 1975 = Mircea Eliade. *Myth and Reality*. New York–London: Harper & Row, 1975.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York etc.: Harper & Row, 1977.
- ER = *Encyclopedia of Religion*, second edition. Lindsay Jones, editor in chief, I–XIV. New York etc.: Thomson Gale, 2005 (puslapių numeravimas ištinis).
- FICH II = *Filosofijos istorijos chrestomatija*, II: *Viduramžiai*. Sudarė Bronius Genzelis. Vilnius: Mintis, 1980.
- GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
- Gražulis 1995 = Juozas Gražulis. *Mirties angelui praskridus: eilėraščiai ir poemos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.
- Griffiths 1986 = J. Gwyn Griffiths. *The Faith of the Pharaonic Perion*. // *Classical Mediterranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman*. Edited by A. H. Armstrong. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.
- Hadot 2005 = Pierre Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?* Vilnius: Aidai, 2005.
- Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Jonas 2007 = Hans Jonas. Gnostinė „Giesmė apie perlą“. // *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5.
- Jonas 2008 = Hans Jonas. Gnosticizmas, egzistencializmas ir nihilizmas. // *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 1.
- JšLD I–III = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška, I–III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).
- Jung 1978 = Carl Gustav Jung. *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. Princeton: Princeton University Press, 1978.
- Kaziela 2015 = Vytautas Kaziela. *Vieta ir kiti nutylėjimai*. Kaunas: Kauko laiptai, 2015.
- Kazimiero 2004 = *Ankstyvieji šv. Kazimiero „Gyvenimai“*. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas. Vilnius: Aidai, 2004.
- KzIVTR = *Vai tu rugeli: Adelės Kazlauskienės tautosakos rinktinė*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2003.
- LbSLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- Leeuw 1963 = Gerardus van der Leeuw. *Religion in Essence and Manifestation*, I–II. New York and Evanston: Harper & Row, 1963. (Puslapių numeravimas ištinis.)
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LLD III = *Lietuvių liaudies dainynas*, III: *Karinės-istorinės dainos*, 1. Parengė P. Jokimaitienė. Vilnius: Vaga, 1985.
- LTsU = *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956*. Vyr. red. Kostas Korsakas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- LtvŽ = *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.
- Meyer 2003 = Marvin Meyer. *Gnosticism, Gnostics, and The Gnostic Bible*. // *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
- Merton 2008 = Thomas Merton. *Naujosios kontempliacijos sėklos*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2008.
- MTBA I = *Mažoji Tibeto budizmo antologija*, I: *Milarepa, Končog-Tenpadronmė, Arjadeva*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas: Gaivata, 1998.
- Nėris 1984 I, III = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*; III: *Proza, dienoraščiai, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1984.
- NHL = *The Nag Hammadi Library in English*. Translated and introduced by members of the Coptic Gnostic Library Project of the Institute for Antiquity and Christianity, Claremont, California, general editor James M. Robinson. Third, completely revised edition. San Francisco: Harper Collins Publishing, 1990.
- Pagels 1979 = Elaine Pagels. *The Gnostic Gospels*. New York: Vintage Books, 1979.
- Paknys 2008 = Mindaugas Paknys. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2008.
- Pascal 1997 = Blaise Pascal. *Mintys*. Vilnius: Aidai, 1997.
- Platonas 1981 = Platonas. *Valstybė*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Mintis, 1981.
- Platonas 1996a = Platonas. *Kratilas*. Graikišką tekstą parengė,

- vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas 1996b = Platonas. *Faidras*. Iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parengė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas 1999 = Platonas. *Faidonas, arba Apie sielą*. Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Aidai, 1999.
- Platonas 2019 = Platonas. *Gorgijas*. Iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Žara, 2019.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- RmKKA = Juzefa Ramanauskaitė. *Kakarykalnio aidai*. Mokslinė redaktorė Žemyna Trinkūnaitė. Vilnius: Atkula, 1996.
- Schopenhauer 2001 = Arthur Schopenhauer. *Parerga ir paralipomena: Filosofiniai samprotavimai apie filosofiją, būtį, kančią, grožį, moteris ir savižudybę*. Vilnius: Pradai, 2001.
- Serapinaitė 1995 = Renata Serapinaitė. Vienatvė: Kas tai? // *Šiaurės Atėnai* 1995, Nr. 14 (258).
- Sogjalas 2011 = Sogjalas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Stankevičius 2010 = Rimvydas Stankevičius. *Patys paprasčiausi burtazodžiai: poetinės apeigos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.
- Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas: Šviesa, 1985.
- TMK = *Tibeto mirusiųjų knyga*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas–Vilnius: R. Anankos leidykla, „Dharma“ leidykla, 2002.
- Uždavinys 2005 = Algis Uždavinys. *Hermio Trismegisto išminties kelias. Hermetinis rinkinys*. Vilnius: Sophia, 2005.
- Uždavinys 2006 = Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. Vilnius: Sophia, 2006.
- Vijñāna-bhairava 1991 = *The Yoga of Delight, Wonder, and Astonishment: A Translation of the Vijñāna-bhairava with an Introduction and Notes by Jaideva Singh*. New York: State University of New York Press, 1991.
- Vivekananda 1990 = Swami Vivekananda. *Vedanta: Voice of Freedom*. Edited and with Introduction by Swami Chetanananda, foreword by Christopher Isherwood, preface by Huston Smith. New York: Vedanta Society of St. Lotus, 1990.
- Zieliński 2003 = Tadeusz Zieliński. *Senovės graikų religija*. Vilnius: Ciklonas, 2003.
- Zimmer 1946 = Heinrich Zimmer. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*. Edited by Joseph Campbell. New York: Pantheon Books, 1946.
- Виденгрэн 2001 = Гео Виденгрэн. *Мани и манихейство*. Санкт-Петербург: Евразия, 2001.
- ГТ = *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*. Составление, комментарии, переводы К. Богутского. Киев: Ирис–Москва: Алетей, 2001.
- Кюмон 2002 = Франц Кюмон. *Восточные религии в Римском язычестве*. Санкт-Петербург: Евразия, 2002.
- Невская 1982 = Лидия Георгиевна Невская. Семантика дома и смежных представлений в погребальном фольклоре. // *Балто-славянские исследования 1981*. Москва: Наука, 1982.
- Седакова 1999 = Ирина Александровна Седакова. Крик в поверьях и обрядах, связанных с рождением и развитием ребенка. // *Мир звучащий и мочающий: Семантика звука и речи в традиционной культуре славян*. Москва: Индрик, 1999.
- Сержпутоўскі 1999 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Казкі і адпавяданні беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1999 (1911).
- Топоров 2000 = Владимир Николаевич Топоров. Об одном случае преодоления-опустошения своего Я: «Надгробное слово отца Алексея Мечёва». // „У времени в плену“: Памяти Сергея Сергеевича Цельникера. Москва: Восточная литература, 2000.
- Упанишады 2003 = *Упанишады*. Перевод с санскрита, исследование, комментарий и приложение А. Я. Сыркина. Москва, 2003. (Cituoiant nurodomi iššisinės numeracijos puslapiai.)
- Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt
- Gauta 2019 12 15, įteikta spaudai 2020 02 10.

“THAT’S NOT MY HOME” METAPHYSICAL ROOTS OF THE NEGATIVE FEELING OF HOME AND HOMELAND

Dainius RAZAUSKAS

The article is concerned with the negative sense and feeling about home and homeland as it occurs in Lithuanian folklore and literature. These samples are brought into the context of universal tradition of the negative sense and value given generally to “this world”, corporeal life, and the self, as from the ancient Orphics, Plato, and gnosticism up to such contemporary instances as the verse by Tito & Tarantula (*Pretty Wasted, 2008*): *Take me away, / away from this place, / away from myself, / away from my face...* It appears that in both cases the mood that is expressed and the images it is expressed by are very close, essentially the same. This allows making a conclusion that the causes which supposedly stimulate corresponding severe worldly decision (emigration, voluntary denationalisation, disloyalty or even high treason, and suicide) have not only the local economic but the overall metaphysical background, ignorance of which makes impossible both the correct understanding of them and their consequent decontamination. Conversely, this would become possible only by returning to them the real, essentially metaphysical content which should transfer the decision onto the completely different – spiritual plane.